

Raport polityczny za drugą połowę sierpnia 1944 r. z terenu Obwodu Augustowskiego Armii Krajowej*

W trakcie realizacji akcji „Burza” przez Obwód Augustowski Armii Krajowej wojska sowieckie 2 Frontu Białoruskiego rozpoczęły 17 VII 1944 r. operację zakładającą opanowanie większej części Białostoczczyzny i osiągnięcie styczności z Prusami Wschodnimi¹. W ramach tej operacji III Korpus Kawalerii Gwardii otrzymał polecenie zajęcia najpóźniej do 19 lipca Augustowa i utrzymania miasta do nadejścia czołowych oddziałów 5 Armii². 18 lipca 5 Dywizja Kawalerii oraz pozostałe jednostki korpusu wyszły na tyły nieprzyjaciela, dochodząc na odległość pięciu kilometrów od stolicy powiatu³ i przejściowo zajęły tego dnia Białobrzegi⁴. W ciągu kilku następnych dni wycofały się na linię: rzeka Lebedzianka–Sajenek–Krasnybór–Kamienna⁵. 25 lipca wojska sowieckie wznowiły ofensywę w celu zdobycia Augustowa⁶, a cztery dni później rozpoczęły natarcie w kierunku na Sztabin, rzekę Nettę i Kanał Augustowski⁷. 31 lipca sowieci zajęli Sztabin⁸ i w dniu następnym doszli do rzeki Netty⁹, za którą i za Kanałem Augustowskim okopały się na wzgórzach niemieckie jednostki 4 armii gen. Friedricha Hossbacha. Do Augustowa wojska sowieckie weszły 24 X 1944 r.¹⁰ Był to ostatni akcent ich ofensywy, która została zatrzymana w tym rejonie do 22 I 1945 r.¹¹ Powiat augustowski znalazł się w strefie działań frontowych, rozdzielony mię-

* Artykuł ten, napisany w setną rocznicę urodzin mego dziadka, autora publikowanego raportu, poświęcam jego pamięci.

¹ W. Batura, A. Makowski, J. Szlaszyński, *Dzieje Augustowa od założenia miasta do 1945 roku*, Suwałki 1997, s. 323; J. Szlaszyński, A. Makowski, *Augustów. Monografia historyczna*, Augustów 2007, s. 600.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ *Sprawozdanie z akcji „Burza” obwodu „Olchy” wykonanej przez oddziały 1-go pu[łku] ul[anów] Krech[owieckich]* (z dnia 25 II 1945), w: „Dokumenty i Materiały Archiwum Polski Podziemnej 1939–1945”, nr 2, Warszawa 1994, s. 94; K. Krajewski, T. Łabuszewski, *Białostocki Okręg AK–AKO VII 1944–VIII 1945*, Warszawa 1997, s. 442.

⁵ Ibidem.

⁶ W. Batura, A. Makowski, J. Szlaszyński, op. cit., s. 323; J. Szlaszyński, A. Makowski, op. cit., s. 600.

⁷ *Sprawozdanie z akcji „Burza”*..., s. 94; K. Krajewski, T. Łabuszewski, op. cit., s. 442.

⁸ G. Ryzewski, *Sztabin: dzieje obszaru gminy Sztabin od czasów najdawniejszych do współczesności*, Białystok–Sztabin 2002, s. 247, 272.

⁹ *Sprawozdanie z akcji „Burza”*..., s. 95; K. Krajewski, T. Łabuszewski, op. cit., s. 442.

¹⁰ W. Batura, A. Makowski, J. Szlaszyński, op. cit., s. 324, 325; J. Szlaszyński, A. Makowski, op. cit., s. 602.

¹¹ W. Batura, A. Makowski, J. Szlaszyński, op. cit., s. 325; J. Szlaszyński, A. Makowski, op. cit., s. 602.

dzy dwie okupacyjne armie, przy czym wojska sowieckie zdołały opanować zdecydowaną jego większość.

28 lipca przybyła z Lublina do Białegostoku grupa wysłanników PKWN, którego pełnomocnikiem na województwo białostockie został mjr Leonard Borkowicz, a jego zastępcą Jerzy Sztachelski¹². Zadaniem tej grupy było zorganizowanie władz wojewódzkich podległych tzw. rządowi lubelskiemu oraz władz powiatowych. W powiecie nie istniały w czasie okupacji niemieckiej konspiracyjne rady narodowe o programie lewicowym i nie działała tu Polska Partia Robotnicza¹³, co utrudniało zainstalowanie się władzy komunistycznej w terenie. Istniała wprawdzie silna tradycja ludowa, która zaowocowała powstaniem Batalionów Chłopskich, ale w okresie scaleniowym z Armią Krajową i przed ponownym wejściem sowieków latem 1944 r. nurt lewicujący tej organizacji został w znacznym stopniu wyeliminowany z dalszych działań. Funkcjonowały prawowite władze Rzeczypospolitej Polskiej, podporządkowane rządowi emigracyjnemu w Londynie, którego cywilnym przedstawicielem był powiatowy delegat Rządu na Kraj, ppor. Stanisław Bućko ps. „Adwokat”. Znaczącą siłę polityczno-wojskową stanowiła nadal Armia Krajowa. Jednak na mocy rozporządzenia PKWN została ona uznana za organizację wrogą wprowadzanemu nowemu ustrojowi i nielegalną, a ponadto podpisane porozumienie między sowieckim rządem a jego lubelską przybudówką oddawało pełnię władzy w ręce dowódców Armii Czerwonej i NKWD na terenach przez nich zajętych¹⁴. Tę niekorzystną sytuację pogłębiła postawa delegata Bućki, który zerwał z rządem emigracyjnym, kierując pismo do Sztachelskiego z zapewnieniem go o swojej lojalności wobec nowych władz¹⁵. Wojewoda białostocki mianował go wówczas oficjalnie starostą powiatowym¹⁶. Bućko przystąpił niezwłocznie do organizacji aparatu administracyjnego rad narodowych w tymczasowej siedzibie starostwa powiatowego, którym został Sztabin¹⁷. Sztabin był także siedzibą organizującej się Rejonowej Komendy Uzuppełnień, Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej oraz Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego¹⁸. W zaistniałej sytuacji żołnierze Armii Krajowej przeszli do ponownej konspiracji. Komenda obwodu przystąpiła do realizacji zadań uwzględniających nowe realia polityczne.

Prezentowany raport wpisuje się w powyższą sytuację. Jest to drugi raport polityczny sporządzony po wejściu sowieków na obszar nr 7 AK, kryptonim „Niedźwiedź”, a pierwszy publikowany z tak wczesnego okresu.

Raport sporządzony został odręcznie przez ppor. rez. 80 pp Klemensa Stanisława Kota (1909–1994) ps. „Szczapa”, komendanta III rejonu AK i jednocześnie II zastępcy komendanta obwodu, zastępcę szefa BiP, wówczas także szefa wywiadu komendy obwodu, który wykonanie akcji „Burza” rozpoczął, dowodząc oddziałem partyzanckim działającym w okolicy jezior Sajno i Sajenek oraz w lasach nadleśnictwa Białobrzegi, a następnie kontynuował ją na terenie o zasięgu wyznaczonym liniami: Augustów–Sajenek–trakt grodzieński–Balinka–Kolnica–Białobrzegi–Augustów, w ostatnich zaś dniach lipca poprowadził atak z lasów sztabińskich na wycofujące się jednostki niemieckie za rzekę Netę i Kanał Augustowski na

¹² K. Krajewski, T. Łabuszewski, op. cit., s. 57.

¹³ AIPN Bi 045/2052/1–3, k. 2: Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Białymstoku, Wydział „C”, *Organizacja władzy ludowej i Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego na terenie powiatu augustowskiego w latach 1944–1945*, Białystok 1975.

¹⁴ W. Batura, A. Makowski, J. Szlaszyński, op. cit., s. 326.

¹⁵ Ibidem. Zob. także J. Szlaszyński, A. Makowski, op. cit., s. 612.

¹⁶ Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Białymstoku, Wydział „C”, op. cit., k. 2.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

odcinku Sosnowo–Promiski¹⁹. Na początku sierpnia 1944 r. ppor. „Szczapa” zamierzał z kadrą pozostałego przy nim oddziału przedrzeć się przez linię frontu i dołączyć do walczącej Warszawy, w której mieszkał w latach dwudziestych XX w. Po zdradzie Bućki pełnił obowiązki powiatowego delegata Rządu na Kraj²⁰.

Poniżej zapis tekstu zgodny z oryginałem:

karta recto:

*Niedźwiedź
dn. 31–VIII–44 r.*

*Raport polityczny za ^amiesiąc sierpień^a
czas od 15 ^asierpnia^a ^bVIII^b do 31 ^asier^a VIII — 44 r.*

Sytuacja do dnia 30 – VIII – 44 r. niczem się na terenie naszym nie zmieniła. Dnia 30 – VIII – 44 r. przybyło do ^amiejsowości^a ^bgminy^b Sztabin dwóch delegatów z Białegostoku Rządu Komitetu Wyzwolenia narodowego celem zorganizowania władzy ^aadministr^a gminnej; milicji ^bszkolnictwa^b oraz przeprowadzenia mobilizacji do armji.

Dnia 31 – VIII – 44 r. zostały zarządzone wybory sołtysów po pw[s]iach. Przeważnie zostali wybrani ludzie swoi ^aw nie^a niektóre zaś wsie narazie wybory zbojkotowali nie zgłaszając się na zebranie. Został wybrany również zarząd gminny gminy Sztabin i ^amilicja^a częściowo milicja. Zarówno do zarządu jak i milicji częściowo weszli ludzie nasi. W innych gminach ^anaszego^a obwodu N 7 ^awy^a do organizowania władz jeszcze nie przystąpiono ze względu na strefę frontową lub ^aznaj^a znajdowanie się jeszcze tych gmin w rękach niemieckich. Do mobilizacji jeszcze nie przystąpiono.

Pomimo zorganizowania władzy polskiej i milicji N.K.W.D. dokończy w dalszym ciągu aresztowań i aresztowanych wywozi w nieznanym kierunku. ^aWypa^a Gdy rodzina aresztowanego zwróciła się do delegatów Rządu Komitetu Wyzwolenia Narodowego w sprawie aresztowanego, wówczas ci im odpowiedzieli, że nic jemu się nie stanie. Zostanie wywieziony do Białegostoku i po zbadaniu będzie wcielony albo do ^ap^a armji lub dostanie pracę. Wypadek powyższy miał miejsce w Sztabinie dn. 31 – VIII – 44 r. Zainteresowanie się polską partyzantką ze strony władz sowieckich w dalszym ciągu istnieje i poszukiwania za przywódcami partyzantki trwają.

¹⁹ Biogram kpt. K. S. Kota, ps. „Szczapa”, „Mazur” przygotowuje autor do słownika biograficznego *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956* wydawnictwa Instytutu Pamięci Narodowej.

²⁰ Informacja udzielona przez ks. Kazimierza Litwiejkę 24 IV 2014 r., który uzyskał ją bezpośrednio od Bronisława Jasińskiego, b. komendanta Obwodu Augustowskiego AK/OAK, ps. „Komar”, „Łom”. Pytany o to Jasiński wymienił wówczas dwie osoby, które zapamiętał z pełnienia tej funkcji: Markiewicza („Rózge”) i Kota („Szczapę”).

Nastawienie społeczeństwa do Rządu Komitetu Wyzwolenia Narodowego jest zdecydowanie nieprzychylnie. Na mobilizację większość jest za tem by nie stawić się.

karta verso:

Cale społeczeństwo patrzy^a i oczekuje^a z pilnym zaufaniem na Rząd Premjera Mikołajczyka i żyje nadzieją że wkrótce muszą nastąpić jakieś wydarzenia, gdzie^a będą^a będzie naród mógł jasno i otwarcie stanąć przy prawowitej władzy.

W sprawie zorganizowania szkolnictwa narazie wysłano D. 31 – VIII^a tylko^a jednego z nauczycieli do Białegostoku po instrukcje.

W ostatnich dniach zauważyć się daje co raz to gorsze ustosunkowanie się sowietów do Polaków. Posuwają się do tego stopnia, że żołnierz sowiecki złapany na gorącym uczynku kradzieży w biały dzień strzela do^a niego^a gospodarza^c z automatu kładąc go trupem na miejscu. Wypadek ten miał miejsce dnia 23 – VIII – r. b. w miejscowości Kolnica. Gdy^a na skutek^a ludność miejscowa wezwała oficera sowieckiego i ten^b wzięwszy patrol^b zatrzymał winnych to^d zno[wu]^d zabójca odezwał się, „Co ty, będziesz mnie strzelał za polską mordę; dajcie mi mój automat to ja jemu pokażę”. Niektórzy z Sowietów wyrażają się ostatnio że gdy rozbiją Niemców to będą musieli pewno walczyć z Polakami, bo widzą, że nie mogą dojść do porozumienia z Rządem Londyńskim. Z tej części obwodu która jest po^a stronie^a drugiej stronie frontu — wiadomości brak

*Zca szefa BJP Szczapa
II– zca Kom. Obw. N 7.*

^askreślone^a

^bnadpisane^b

^cdopisane poniżej wersu^c

^drekonstrukcja przypuszczalna (ostatnie litery niezachowane wskutek uszkodzenia karty)^d

Z pierwszego wersu raportu, jak też ze wskazania czasu, którego dotyczy, wynika, że jest to dwutygodniowy raport polityczny, drugi sporządzony po zajęciu przez sowietów części Obwodu Augustowskiego AK z miejscowością Sztabin. Opatrzony raportu w jego nagłówku kryptonimem „Niedźwiedź”²¹, nie zaś oznaczeniem rejonu III, mimo że raport dotyczy części powiatu, zwłaszcza gminy Sztabin, może świadczyć, że jego adresatem był nie tylko komendant obwodu, ale także komenda okręgu. Publikowany tu rękopis wyjściowy, będący wersją pierwotną, trafił do komendanta obwodu por. rez. 76 p.p. Bronisława Jasińskiego,

²¹ Wprowadzony dla Obwodu Augustowskiego nr 7 AK na mocy rozkazu nr 65 z 2 IV 1943 r. („Bekas” do „Czapl”) przez komendanta Obwodu Białostockiego AK ppłk. Władysława Liniarskiego, ps. „Mścislaw”. Por. AIPN Bi 045/3, k. 25: Fotokopie materiałów nielegalnych organizacji z 1943–1944 r.

ps. „Komar” i pozostał w archiwum komendy AK/OAK do dnia przejścia tego archiwum przez NKWD w Krasnoborkach 24 VI 1945 r.²² Poprawiona wersja raportu, bez skreśleń i z uzupełnieniami (jeśli została sporządzona jako wersja maszynowa), mogła być skierowana dalej, do komendanta okręgu, najpewniej za pośrednictwem „Komara”, choć w nowej sytuacji nie jest wykluczone, że została wysłana bezpośrednio przez „Szczapę”, a „Komar” otrzymał wersję roboczą. Po wojnie raport ten trafił ostatecznie do Łodzi, w której osiedlił się kpt. Jasiński i gdzie przesłano część archiwum Obwodu Augustowskiego AK, aby wykorzystać je do rozpracowania jego przeszłości²³. Dokument pochodził niewątpliwie z archiwum komendy obwodu AK/OAK, które NKWD przekazało do PUBP w Augustowie w czerwcu 1945 r.²⁴ Pierwszy raport polityczny, sporządzony za okres od 1 do 14 VIII 1944 r., pozostaje wciąż nieznanym²⁵.

W zaprezentowanym tu kolejnym raporcie czytamy, że 30 VIII 1944 r. przybyło z Białegostoku do gminy Sztabin dwóch delegatów PKWN w celu zorganizowania władzy gminnej, milicji, szkolnictwa i przeprowadzenia mobilizacji do armii. Nazajutrz zarządzono we wsiach powiatu wybory sołtysów, które w części zostały zbojkotowane, a tam, gdzie się odbyły, przeważnie wybrano „ludzi swoich”, lecz tych, którzy nie są zwolennikami władzy komunistycznej. Wybrano także zarząd gminy Sztabin i częściowo milicję²⁶. Obie te instytucje zostały obsadzone, w celu ich infiltracji, wyznaczonymi przez ppor. Kota dobrze zakonspirowanymi żołnierzami AK²⁷. W pozostałych gminach nie przystąpiono do organizowania nowych władz ze względu na strefę frontową lub pozostawianiem ich na terenie zajmowanym przez okupacyjne wojska niemieckie. Do mobilizacji też nie przystąpiono. W raporcie jest mowa, że NKWD w dalszym ciągu dokonuje aresztowań i aresztowanych wywozi w nieznanym kierunku, natomiast delegaci PKWN odpowiadają rodzinom zatrzymanych, że są oni wywożeni do Białegostoku, w którym nic im nie grozi, gdyż po weryfikacji życiorysów do-

²² Relacje Tadeusza Stanisława Zięciny, ps. „Sokół” spisane 11, 17 i 19 VIII 2009 r. w Augustowie, w archiwum autora; także AIPN Bi 045/49, k. 77 v.: Raport kierownika PUBP w Augustowie do kierownika WUBP w Białymstoku z 25./27.06.1945 r., w: Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Augustowie, Meldunki Kierownika PUBP w Augustowie do Kierownika WUBP w Białymstoku dotyczące działalności band i świadczące rzeczowych za 1945 r.

²³ Obecnie w aktach Oddziału Łódzkiego Instytutu Pamięci Narodowej, sygn.: AIPN Ld 014/110, k. 29 r. / v. Panu Piotrowi Łapińskiemu z Oddziału IPN w Białymstoku uprzejmie dziękuję za wskazanie niniejszego dokumentu zachowanego wśród materiałów znajdujących się w Oddziale IPN w Łodzi w zespole akt dotyczących Bronisława Jasińskiego, s. Aleksandra, ur. 10 X 1914 r. w Bargłowie Dwornym.

²⁴ Por. przyp. 22.

²⁵ Archiwum por. K. S. Kota („Mazura”), ukryte w konewce oraz dokumenty zamurowane w nieustalonym domu prawdopodobnie nie zostały dotychczas odnalezione (na podstawie relacji ks. Kazimierza Litwiejki z 24 IV 2014, do którego w latach dziewięćdziesiątych XX w. pisali w tej sprawie jakieś osoby z Warszawy, a następnie telefonowały, informując, że znają miejsce ukrycia i proszą księdza, aby razem z nimi tam się udał).

²⁶ Zob. także: AIPN Bi 045/2053/1–3, s. 1: Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Białymstoku, Wydział „C”, Stan organizacji Milicji Obywatelskiej na terenie powiatu augustowskiego w latach 1944–1945, Białystok 1975.

²⁷ Jednym z nich był plut. rez. z 1920 r. Kazimierz Lotkowski, członek POW, ochotnik w wojnie polsko-bolszewickiej, ranny i odznaczony KW oraz MN, który latem 1941 r. skontaktował K. S. Kota z miejscową organizacją ZWZ, gdy ten przybył do Sztabina z Generalnego Gubernatorstwa. Lotkowski otrzymał polecenie wstąpienia do MO w Sztabinie i w okresie późniejszym został komendantem Komendy Rejonowej MO, pełniąc tę funkcję do wiosny 1945 r.: relacje K. S. Kota w archiwum rodzinnym autora. Por. także: Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Białymstoku, Wydział „C”, Stan organizacji..., s. 16, 51.

staną pracę lub zostaną wcieleni do armii. Widoczny jest tu przejaw cynicznego traktowania przerażonych rodzin, doświadczonych aresztowaniem bliskich im osób, gdyż odpowiedź zawierała półprawdę czy wręcz prawdę odpowiednio zmodyfikowaną. Jeżeli aresztowani przez NKWD unikną egzekucji, to niewątpliwie „dostaną pracę” w kopalniach Donbasu, chyba że ustosunkują się poprawnie do obecnej rzeczywistości. Unikną wówczas wywózki do Rosji sowieckiej, lecz trafią do armii Berlinga. W raporcie czytamy też, że władze sowieckie w dalszym ciągu interesują się polską partyzantką i poszukują jej przywódców. Nastawienie zaś Sowietów do mieszkańców staje się z dnia na dzień coraz gorsze. Sowietci dokonują kradzieży i morderstw. Jako przykład ppor. „Szczapa” wskazał na wypadek, jaki miał miejsce 23 sierpnia w Kolnicy, gdzie za dnia zastrzelony został gospodarz, który zauważył sowieckiego żołnierza podczas grabieży swego majątku. Wojska sowieckie traktowały zajęty teren jako znajdujący się wyłącznie pod ich władzą, o czym świadczyły zdarzenia wskazane w raporcie. Niektórzy z Rosjan wyrażali przekonanie, że po zakończeniu wojny z Niemcami będą musieli walczyć z Polakami. Wszystkie te wydarzenia powodowały, że nastawienie społeczeństwa do PKWN było zdecydowanie nieprzychylnie. Większość mieszkańców powiatu uznała też, że nie należy stawiać się na ogłoszoną mobilizację. Społeczeństwo, jak donosi raport „Szczapy”, obdarzało zaufaniem rząd premiera Mikołajczyka i żyło nadzieją, że wkrótce nastąpią wydarzenia, wobec których naród będzie mógł otwarcie stanąć przy prawowitej władzy, reprezentowanej przez rząd emigracyjny.

Późniejsze wydarzenia nie spełniły oczekiwań ludności ziemi augustowskiej, tak jak ludności całej Polski, zdominowanej przez dziesiątki kolejnych lat narzuconą jej władzą.

Maciej Dariusz Kossowski

Warszawa